

O'RIKNING MAHALLIY VA INTRODUKTSIYA QILINGAN YUQORI SIFATLI KOMPLEKS XO'JALIK AHAMIYATIGA EGA BO'LGAN NAVLARNI O'RGANISH VA TANLASHDA FENOLOGIK KUZATUVLAR OLIB BORISH

Xamidov Akbar Ergashevich

Akademik M.Mirzayev nomidagi bog'dorchilik, uzumchilik va vinochilik ilmiy-tadqiqot instituti
Qashqadaryo ilmiy-tajriba stansiyasi direktori

ORCID: 0009-0003-0204-0110

Qurbonov Fazliddin Faxriddin o'g'li

Akademik M.Mirzayev nomidagi bog'dorchilik, uzumchilik va vinochilik ilmiy-tadqiqot instituti
Qashqadaryo ilmiy-tajriba stansiyasi direktori o'rinbosari

ORCID: 0009-0006-7464-1865

Ro'zimurodov Musurmon Do'stmurod o'g'li

Akademik M.Mirzayev nomidagi bog'dorchilik, uzumchilik va vinochilik ilmiy-tadqiqot instituti
Qashqadaryo ilmiy-tajriba stansiyasi laboratoriya mudiri

ORCID: 0009-0006-8958-5317

Annotatsiya. Ushbu maqolada turli o'rik navlarining fenologik ko'rsatkichlari o'rganilgan bo'lib, asosan o'rik navlarining gullash muddatlari, gullashning davomiyligi mevalarning pishish muddatlari, mevalarning sifati va hosildorligi, daraxtlarning umumiy vegetatsiya davrida sodir bo'ladigan barcha jarayonlar to'liq kuzatildi va 8 ta o'rik navlari bo'yicha ma'lumotlar yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: o'rik, navlar, fenologiya, gullash muddatlari, pishish muddatlari, xazonrezgilik, kurtaklarning bo'rtishi, daraxtlarning rivojlanishi.

Аннотация. В данной статье изучены фенологические показатели различных сортов абрикоса, в основном сроки цветения сортов абрикоса, продолжительность цветения, сроки созревания плодов, качество и урожайность плодов, полностью прослежены все процессы, происходящие в течение общего периода вегетации деревьев, и приведены сведения по 8 сортам абрикоса.

Ключевые слова: абрикос, сорта, фенология, сроки цветения, сроки созревания, морозостойкость, набухание почек, развитие деревьев.

Abstract. This article studies the phenological indicators of various apricot varieties, mainly the flowering periods of apricot varieties, the duration of flowering, the ripening periods of fruits, the quality and yield of fruits, all the processes occurring during the general vegetation period of trees were fully observed, and information on 8 apricot varieties is provided.

Keywords: apricot, varieties, phenology, flowering periods, ripening periods, frost resistance, bud swelling, tree development.

Kirish. Respublikamizda qishloq xo'jaligining barcha sohalarini, shu jumladan mevachilik va uzumchilikni jadal rivojlantirish, tuproq unumdorligini ko'tarish, meva va uzum hosildorligini oshirish, mahsulot sifatini yaxshilash hamda ularni mavsumdan tashqari davrda saqlash halqimizning meva va uzum mahsulotlariga bo'lgan talabini to'la qondirishiga qaratilishi zarur.

Bog'dorchilikka va uzumchilikka ixtisoslashgan fermer xo'jaliklarini mamlakatimizda meva va uzum mahsulotlariga bo'lgan e'tiborini yanada kuchaytirib, ularning hosildorligini oshirish, mahsulot sifatini ko'tarish hamda meva va uzum mahsulotini saqlash va ularni chet mamlakatlarga eksport qilish imkoniyatlari yaratiladi.

Bog'dorchilik va uzumchilikni yuqori pog'onaga ko'tarishda fermerlarimiz fan yutuqlari va tavsiya etilgan texnologiyalarni o'z vaqtida va yuqori agrotexnika darajasida amalga oshirishlari zarurdir.

Lekin, shuni aytish kerakki, hozirgi paytda yetishtirilayotgan bog'dorchilik mahsulotlari aholining o'sib borayotgan talabini qondira olmayapti.

O'rik O'zbekistonda eng ko'p yetishtiriladigan danakli

mevalardan biri hisoblanadi. O'rik mevasining ahamiyati juda yuqori bo'lib, u yangligida iste'mol qilinadi, qoqi qilib va qayta ishlangan holda ham iste'mol qilinadi. Yangi pishgan o'rik mevasi tarkibida 8,4-19,0% shakar, 0,3-1,7% turli xil olma va juda oz miqdorda vino kislotalari, 0,1-1,6% pektin, shuningdek A va S vitaminlar, turshak tayyorlanganda 80% va undan ham ko'proq shakar bo'ladi. O'zbekistonda o'sadigan ko'pchilik o'riklarning mag'izi shirin bo'lib, bodom kabi iste'mol qilinadi. Uning tarkibida 45-58% moy va 28-30% ga yaqin oqsil bo'ladi (Mirzayev, 2000; Islamov, 2013; Kosimov va boshqa., 2016).

X.Bo'riyev va boshqalarning (2001) yozishicha, o'rikning Markaziy Osiyo, Ovro'po, Duragay, Kavkaz va Xitoy guruhlarida mavjud bo'lib, O'zbekistonda asosan ushbu guruhlariga mansub manjur o'rigi seleksiyada yangi navlar yaratishda istiqbolli nav hisoblanadi. Ushbu manjur o'rigi morfologik belgilari bo'yicha tur polimorf hisoblanadi. Ba'zi bir shakllarining mevasi yeyishga va qayta ishlashga yaroqli. Sovuqqa chidamli, -40°S da shikastlanmaydi. Oddiy o'rik turi bilan oson chatishadi. I.V. Michurin bu tur ishtirokida sovuq havoga chidamli Sopyor va boshqa navlarni yaratgan.

“GLOBAL IQLIM O‘ZGARISHI SHAROITIDA BOG‘DORCHILIKNI RIVOJLANTIRISHNING BARQAROR INNOVATSION TEXNOLOGIYALARI” MAVZUSIDAGI RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY ANJUMAN MATERIALLAR TO‘PLAMI

agrokimyo.uzsci.uz karantinjurnali

O‘rikning biologiyasi ustida to‘xtalar ekanmiz, shuni alohida ta’kidlab o‘tishkerakki, u mo‘l hosil berishi uchun o‘ziga xos qulay iqlim sharoitini talab etadi. Daraxtlariing o‘sishi va rivojlanishi hamda ertagi o‘rik mevalari pishishi uchun hammasi bo‘lib 2500°C li samarali faol harorat talab qilinadi. Daraxtlar O‘rta Osiyoning janubiy rayonlaridagi yuqori harorat, ayrim kunlari 42-45°C va hatto 48°C dan yuqori bo‘lganda ham yaxshi o‘sadi (Ribakov, Ostrouxova, 1981).

Materiallar va uslublar. Tajribalar o‘tkazilgan maydonning shimoliy, sharqiy va janubiy tomonlari ochiq bo‘lib, atroflari ixota daraxtlari bilan o‘ralmagan. Maydonning g‘arbiy tomoni qishloqning chegarasi bilan o‘ralgan. Shu sababli, bu yerda izg‘irin sovuqlar va garemse issiq shamollar Qarshi shahri va uning atrofidagi qishloqlarga nisbatan kuchliroq bo‘lib turadi. O‘simliklardagi vegetatsiya davri Qarshi shahriga nisbatan 10 kun kech boshlanadi.

Dala va laboratoriya tadqiqotlari, biokimyoviy laboratoriya tahlillari, shuningdek, ishlab chiqarish sinovlari mevachilikda umumqabul qilingan quyidagi uslublarda olib boriladi: Meva navlari o‘zib rivojlanishining o‘ziga xos xususiyatlari I.V.Michurin nomidagi Butunittifoq mevachilik ilmiy-tadqiqot institutining «Programma i metodika sortoizucheniya plodovix i orexoplodnix kultur» 1973 y., Butun Rossiya meva ekinlar seleksiyasi ilmiy-tadqiqot instituti tomonidan ishlab chiqilgan «Mevalar, rezavor mevali va yong‘oq o‘simliklari navlarini o‘rganish usuli va dasturi» (Orel, 1999) uslublari bo‘yicha o‘rganiladi. Rezavor mevalarning seleksiya ishlari «Programma i metodika seleksii plodovix, yagodnix i orexoplodnix kultur» (Michurinsk, 1966) uslublari bo‘yicha o‘rganiladi. Biokimyoviy tahlillar «Metodi bioximicheskogo issledovaniya rasteniy» A.I.Ermakov uslubiy qo‘llanmasida keltirilgan tavsiyalarga muvofiq o‘tkaziladi. Issiqqa chidamliligini aniqlashda F.F.Maskov uslubidan, kurtaklarni sovuqqa chidamliligini aniqlashda M.A.Solovev uslubidan, bir yillik novdalarini o‘rish dinamikasini aniqlashda V.L.Vitkovskiy uslublaridan, Mevalarning tarkibini aniqlashda: quruq moddalar refraktometr bilan, umumiy qand moddasi Bertran usulida, Tajriba ma‘lumotlariga statistik ishlov berish B.A.Dospexov (1985) tavsiya etgan uslub bo‘yicha o‘tkaziladi.

Natijalar va munozara. O‘rik bo‘yicha olib borilgan fenologik kuzatuvlar kurtaklar bo‘rtishining boshlanishi turli navlarda 8-10 mart kunlari, kurtaklarning to‘liq bo‘rtishi esa 9 mart 16 mart kunlari oralig‘ida sodir bo‘lganligini ko‘rsatdi (1-jadval). Boshqa navlarga nisbatan kurtaklarning ertaroq bo‘rtishi Bog‘ishamol va Venger luchshiy (8-9 mart) navlarida aniqlangan.

O‘rganish natijalari ba’zi navlarda kurtaklar bo‘rtishining boshlanishi ba’zi navlarga nisbatan kechroq (10-13 mart) kuzatilgan bo‘lsa, kurtaklarning to‘liq bo‘rtish jarayoni 12-16 mart kunlari oralig‘ida sodir bo‘lgan. Kurtaklarnig to‘liq bo‘rtishi nazorat sifatida tanlangan Yubiley Navoiy navida 12 mart kuni sodir bo‘lgan bo‘lsa, ushbu jarayon Oq qandak navida 16 mart, Subhoni navida 14 mart kunlari kuzatildi.

Gul qopchalar ochilishining boshlanishi turli navlarda 13-18 mart kunlari, ba’zilarida esa 15-18 mart kunlari kuzatilgan bo‘lsa, gul qopchalarining to‘liq ochilish jarayoni barcha navlarda 16-20 mart kunlari oralig‘ida aniqlandi.

Gullash jarayonining boshlanishi barcha navlarda 18-22 mart kunlari sodir bo‘ldi, To‘liq gullash turli navlarda 21 martdan 24 mart kunlari oralig‘ida kuzatilgan bo‘lib, eng erta (21 mart) muddat Venger luchshiy navida qayd etildi.

Gullash yakunlanishini kuzatishdan barcha navlar ichida Bog‘ishamol, Oq nuqul, Venger luchshiy navlarida ushbu jarayonining ertaroq 25 mart kuni yakunlanganligi ma‘lum bo‘ldi, Subhoni navida esa kechroq (29 mart) gullash yakunlanganligi qayd etildi.

Pishish davrining boshlanishi turli navlarda 15 may-5 iyun kunlari oralig‘ida aniqlangan bo‘lib, eng erta pishish Bog‘ishamoli (15 may) navida qayd etildi, Shuningdek, Subhoni yarya va Ko‘rsodiy navlarida ham pishining boshlanishi boshqa navlardan ertaroq, 20-23 may kunlari kuzatildi.

To‘liq pishish Monika Blanka navida 19 may, Oq nuqulda 24 may, Asaka lolada 26 may kunlarida aniqlangan, Oq qandak navida 11 iyun, Yubiley Navoiy navida 15 iyun, kunlari kuzatilgan. Pishish davrining tugashi Monika Blanka navida boshqa navlardan erta, 23 may kuni aniqlangan bo‘lsa, Oq nuqul navida 31 may, Ko‘rsodiy navida 1 iyun kuni qayd etildi.

1-jadval

O‘rikning turli navlarida gullash va pishish muddatlarini aniqlashda fenologik kuzatuvlar olib borish (2025)

T/r	Navlar nomi	Kurtak-larning bo‘rtishi		Gul qopqoqcha ochilishi		Gullash davri			Gullash darajasi (ball) (5ball shkala)	Gullash davrining davomiyligi (kun)	Pishish davri			Hosil darajasi
		Boshlanishi	Tugashi	Boshlanishi	Tugashi	Boshlanishi	To‘liq	Tugashi			boshlanishi	To‘liq	tugashi	
1	Shalax (nazor)	13,03	16,03	18,03	20,03	22,03	24,03	28,03	4,1	8	31,05	4,06	11,06	3,0
2	Oq Nuqul	10,03	13,03	15,03	17,03	19,03	22,03	25,03	4,2	6	20,05	24,05	31,05	3,1
3	Vengerskiy luchs	9,03	13,03	15,03	17,03	19,03	21,03	25,03	3,7	6	5,06	9,06	13,06	3,4
4	Bog‘ishamol	8,03	9,03	13,03	16,03	18,03	22,03	25,03	2,1	7	15,05	19,05	23,05	3,0
5	Asaka lola	10,03	13,03	16,03	18,03	20,03	22,03	26,03	4,3	8	23,05	26,05	1,06	3,5
6	Yub,Navoiy	10,03	12,03	15,03	19,03	21,03	23,03	26,03	3,9	5	12,06	15,06		3,6
7	Oq Qandak	13,03	16,03	18,03	20,03	22,03	24,03	27,03	4,1	5	6,06	11,06	15,06	3,5
8	Subhoni	12,03	14,03	18,03	20,03	22,03	25,03	29,03	3,3	7	14,06			2,3

Hosil quvvati bo'yicha eng yuqori ko'rsatkich turli navlar ichida Venger luchshiy va Ko'rsodiq navlarida (3,5-3,6 ball), Oq qandak va Yubiley Navoiy (3,2-4,4 ball) navlarida kuzatildi (1-jadval).

Xulosa va tavsiyalar. Gullash davomiyligi Oq nuqul va Venger luchshiy navlarida 6 kun, Yubiley Navoiy, Oq qandak navlarida esa 5 kun bo'lganligi kuzatildi. Gullash darajasi 5 balli shkala bo'yicha nazorat Shalax (4,1 ball) naviga nisbatan ustunlik Oq nuqul va Ko'rsodiq navida (4,2-4,3 ball) aniqlangan

bo'lsa, Yubiley Navoiy (3,9 ball) navi nazoratga nisbatan past ko'rsatkichni qayd etdi. Demak, turli navlar ichida Shalax va Ko'rsodiq, Oq qandak va Yubiley Navoiy navlarining hosildorlik imkoniyati yuqoriligi to'g'risida dastlabki xulosalarni qilish mumkin.

Navlar ichida eng yuqori hosildorlik etalon nav sifatida olinan Shalax, Bog'ishamol, Ko'rsodiq navlarida qayd etilib, boshqa xo'raki navlardan sezilarli ustunlikka erishilganligi aniqlandi.

ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev SH. PQ-4549-son. «Meva-sabzavotchilik va uzumchilik tarmog'ini yanada rivojlantirish, sohada qo'shilgan qiymat zanjirini yaratishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida» Prezident qarori. Toshkent, 2019 yil 11 dekabr.
2. Bo'riyev X,Ch., Baymetov K,I., Jo'rayev R,J, Meva ekinlari seleksiyasi va navshunosligi, – T.: Mehnat, 2001.
3. Bo'riyev X,Ch., Baymetov K,I., Jo'rayev R,J, Meva-rezavor ekinlar seleksiyasi va navshunosligidan amaliy mashg'ulotlar, Toshkent: "O'zbekiston milliy entsiklopediyasi", 2004.